

DRUŽBENOSTNA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA (KNJIŽNEGA) JEZIKA*

Slovenščino kot celoto določajo naslednje družbenopolitične in zemljepisne razmere:

1 Slovenščina je slovanski jezik, vkljinen z vzhoda med germanščino in romanščino ter madžarščino na severovzhodu; le na vzhodu ima slovansko sosedo, hrvaščino.

2 Slovenci (in tudi njihovi predniki) so glede na število šibkejši od vseh svojih sosedov. Zakaj kaj že pomenita niti dva milijona prebivalcev nasproti 15 milijonom, ki vzhodno od nas kot knjižni jezik uporabljajo srbohrvaščino, in nasproti 10 milijonom Madžarov, 80 ali celo več milijonom Nemcev, 50 milijonom Italijanov?! Seveda bi bil položaj za slovenstvo nekoliko ugodnejši, ko bi na vzhodu še naprej obstajala kajkavščina kot knjižni jezik ali bi se bila na zahodu furlanščina razvila v knjižni jezik in bi se bil Furlan dokopal tudi do politične vloge.

3 V takih razmerah slovenščina pravzaprav nikoli – od prvih začetkov naše zgodovine, če izvezemo sedmo, osmo stoletje – ni mogla uspevati v državni tvorbi, ki bi imela središče na slovenskem jezikovnem ozemlju. Vselej je bila del drugih držav ali upravnih področij: prav na začetku smo bili povezani z Avari, pozneje so prišli Bavarci (Tassilo) in potem Franki; in v glavnem smo v okviru nemške državne tvorbe ostali nad tisoč let, le da so bili posamezni deli Slovenije drug za drugim od matice odtrgani; tako je skrajni severovzhod prišel pod Madžarsko, severozahodni del v Beneško republiko. Sčasoma se je to sicer nekoliko spremenilo (po napoleonskih vojnah so se vsi Slovenci znašli v okviru avstro-ogrske monarhije), vendar se je v osnovi v tej točki obravnavana pogojenost našega obstoja ohranila in se zdaj kaže v dejstvu, da morajo živeti Slovenci v štirih različnih državah: v Jugoslaviji, Italiji, Avstriji in na Madžarskem, sicer v različnih državnopravnih danostih, toda z že omenjenimi skupnimi značilnostmi: državna središča so seveda zunaj našega jezikovnega ozemlja, in gledano iz teh središč, živimo na skrajnem obrobju, in v tej luči se pač tudi vprašanja te jezikovne in narodne skupine obravnavajo in vrednotijo kot obrobna.

4 Vse to določa tudi naš gospodarski položaj. Nismo kak večji ekonomski potencial, tudi naše zaloge surovin so prej skromne kot srednje velike. Naše največje bogastvo so gozdovi, nekaj rudnikov, lepa, raznolika pokrajina, ki se z ene strani razteza od ravninskega Prekmurja do Sredozemlja, z druge strani pa od Alp na severozahodu sega v Panonsko nižino in Dinarsko gorstvo. To daje, povezano s številnimi zdravilnimi vreli (toplice in slatine), prav dobro podlago za razvoj tujškega turizma.

5 Največja dobrina slovenstva je končno delavni tip človeka, ki se je izoblikoval v teh razmerah. Tu vlada zavest, da si je dobrine, ki določajo naše življenje, mogoče pridobiti le z lastnim delom. »Brez muje se še čevelj ne obuje«, pravi eden naših pregovorov. Temu se pridružuje še želja, da bi sodelovali pri stvareh duše in duha, in to dejavno, ne le pasivno. Priče tega splošnega duhovnega ustroja so na primer neštene cerkve, ki – hiperbolično rečeno – krasijo malone vsak naš grič in s tem dajejo naši deželi čisto določen obraz. Vsa ta naša energija se torej ni izpričala v velikopoteznih posameznih tvorbah, marveč v številčni raznolikosti manjših stavb, kakor da bi si bil vsak izmed nas kulturno dobro želel imeti čim bliže, da ima tako rekoč vsak dan kaj od nje. (V nekem smislu je to

* Predavanje junija 1985 na univerzi v Tübingenu; v slovenščino prevedla Vida Bano iz *Linguistica XXV* (1985), str. 133–156.

nekakšno samoupravljanje, ki ga je veliko pozneje E. Kardelj postavil za pglavitno politično načelo v Jugoslaviji.) Ta odločitev za kulturno načelo se kaže tudi v lični snažnosti naših starih kmečkih hiš; z njihovih (nekdaj) majhnih oken so kipele rože v svetlobo narave. Sem šteje tudi predanost načelu ohranjanja vsega, kar je ustvaril ljubi bog in njegovi slovenski verniki in kar zdaj lepo obstaja in kar lahko uživamo. V mislih imam neuničevalnost našega bistva, neobstajanje vsakršne napadalnosti nasproti naravi in sosednjim narodom. Tu se hkrati že razodeva plahost narave našega ljudstva, ki jo je mogoče zlorabiti in jo mnogi tudi res zlorabljajo in so jo zlorabili.

6 Na koncu tega uvoda bi rad poudaril še eno splošno značilnost te jezikovne skupnosti, ki se mi zdi tudi zelo pomembna. To je smisel za red na najrazličnejših področjih: red v duhovnem in nrvnem pogledu, v družinskem življenju in v skupnosti, na področju higiene in javnega prometa, pa naj bo na kmečkem dvorišču, v vasi ali po mestnih ulicah in seveda tudi v cestnem in železniškem prometu. Nespoštovanje, kršitev teh načel reda dela Slovenca nesrečnega, rani njegov globoko usidrani občutek, ki pravi, da ima človek pravico, da v tem pogledu živi na najvišji možni ravni, da si ne sme dati nič od tega kratiti brez res nujne potrebe. Tudi ne s strani priseljencev iz sveta z drugo, bolj vzhodnjaško lestvico vrednot (na primer načelo »Snadi se«).

7 Mi Slovenci smo v bistvu samo mejni narod, tako imenovane notranjosti dežele pri nas skoraj ni, razen če bi tako pojmovali nekdanjo Vojvodino Kranjsko. To le-na-meji-biti se zgodovinsko kaže na primer v tem, da so imele tudi naše male upravne enote, tako imenovane dežele, upravne sedeže (z izjemo ravno Kranjske) na meji jezikovnega območja ali na že razslovenjenih področjih, na primer v Celovcu, Gradcu itd. Največji del Slovencev je torej živel v deželah z mešanim prebivalstvom: slovensko-madžarskim, slovensko-nemškim, slovensko-italijanskim/furlanskim, delno slovensko-hrvaškim (v Istri, okrog Delnice v Gorskem kotarju in v Beli krajini). Tudi cerkvena središča so bila zunaj jezikovne Slovenije: na Madžarskem, v nemško govorečem delu Štajerske in Koroške, v italijansko govorečih delih na zahodu, prav tako v srednjem veku (Oglej in Salzburg). Šele od konca 15. stoletja smo imeli škofijo (v Ljubljani) na našem narodnem in jezikovnem ozemlju, in bila je zasluga A. M. Slomška, da je prenesel sedež lavantinske škofije iz nemško govorečega Laboda na Koroškem v Maribor na Štajerskem (sredi 19. stoletja), tako sta si zdaj na Štajerskem stala nasproti Gradec in Maribor. Ta značilnost omejenosti in neosrednosti Slovencev je izražena v anekdoti, ki jo je zapisal F. S. Finžgar, iz časa ob razpadu avstro-ogrske monarhije ob koncu prve svetovne vojne. Ta dogodek se namreč v kmečkih glavah kaže samo splošno v obliki vprašanja: »Pod koga bomo pa zdaj prišli?«; le neki kmet trdo udari s pestjo po mizi in reče: »Pod nikogar, sami svoj gospod hočemo biti, nikomur služabnik.« In tudi pri Ivanu Cankarju, našem največjem pisatelju moderne, najdemo tako značilno mesto. Ko ob pregledu vojske ob navzočnosti najvišje gosposke v milostni dobroželjnosti vojake vprašujejo po njihovi narodni pripadnosti in se drugi strumno kažejo kot Madžari, Poljaki, Čehi . . ., se slovenskemu vojaku zdi primerno pred svojo narodnostno izjavo postaviti stilističnega predjezdeca, tako da se njegova najvdanostnejša izjava glasi: »Oprostite, mene bi lahko imeli za Slovence.«

8 S tem smo že tudi pri glavni temi našega sestavka.

8.1 Prva dilema se glasi: Ali naj slovenski (knjižni) jezik sploh še obstaja (prej: se do konca razvije), ali pa naj se nasloni na ustrezni glavni državni jezik, v njem tako rekoč potone (mileje rečeno: se v njem razpusti). Ta dilema ne velja le za knjižni jezik, ampak tudi za ljudski jezik sploh. To (in pa razdelitev Slovencev na štiri različne državne tvorbe) imenuje Josip Vidmar, če ga prav razumem, tragični položaj slovenstva. V 19. stoletju je bilo odločeno, da se slovenski knjižni jezik kot najpomembnejši izraz politično razvijajoče se ljudske skupnosti izoblikuje v vsej funkcijski razsežnosti; in pri tem je bil uspeh zares velik.

Funkcijska zasičenost je seveda vendarle omejena v širini in obsegu na primer strokovnih besedil, čeprav je tu takoj treba povedati, da je le malo narodov, ki jim lahko povsem zadostijo besedila v njihovem maternem jeziku (na primer narodi z angleščino, ruščino, španščino, francoščino kot maternim jezikom). Treba se je naučiti še drugih jezikov, da bi prišli do bogatejših virov obveščanja, ki odločajo o našem bitju in žitju. (Tudi srbohrvaščina v tem pogledu ni zadostna, čeprav ne v tolikšni meri kot slovenščina.)

8.2 Nekaj posebnega je v tem oziru dejstvo, da za zadovoljitev svojih obvestilnostnih potreb razpolagamo z veliko premalo denarja, tako da, zlasti v zadnjem času, po eni strani pada število pri nas izdanih naslovov knjig, hkrati pa rastejo stroški izdanih enot tako, da zaradi tega obvestila ne pridejo do povprečnega bralca, ker je knjiga zanj preprosto predraga (ali se zdi, da je tako). Res se dobijo tudi cenejše knjige, vendar so to knjige posebne vrste (ideološke, dnevno-politične, spominske literature). V tem pomanjkanju sredstev za posebno izvirna slovenska besedila vidim največjo nevarnost za naš nadaljnji obstoj kot samostojna kulturna in narodna enota. Zato je še bolj paradokсно, da smo najbolj razvita republika v Jugoslaviji, toda zaradi prevelikega odtujevanja finančnih sredstev (obveznosti do zveze in manj razvitih ljudskih republik in pokrajine: Bosne in Hercegovine, Črne gore, Makedonije, Kosova) postavljeni v položaj, da smo kulturno v zadevah naravnih funkcijskih področij in funkcijskega obsega celo v Jugoslaviji ne privilegirani, ampak podprivilegirani in manj razviti. Zdi se, da v tem pogledu naše bratske republike ne kažejo razumevanja za naše težave, pa tudi niso (ali ne morejo biti) pripravljene na to, da bi vsaj v prihodnosti bilo drugače.

8.2.1 Kako je kaj takega mogoče?

8.2.1.1 Že Prešeren je pel o poti v deželo, kjer bi si lahko sami izbirali vero in postave: »Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti vol'jo vero in postave« – torej proč od Nemcev in k slovanskemu svetu. Po Cankarjevi misli si južnoslovanski narodi prihajajo naproti zato, da bi v lastni politični tvorbi lahko neovirano razvijali svoje jezikovne in kulturne vrednote, kajti za čisto politične in tudi kulturne (ter sploh civilizacijske) razmere so bile vendar drugje boljše razmere kot na slovanskem jugovzhodu. Razlog za nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev – ustanoviteljskih narodov Jugoslavije – je torej edino in samo v tem, da bi postala Jugoslavija trden jez proti drugim državam s tega področja, znotraj teh meja pa da bi vladale čim boljše razmere, ki bi pospeševale samobitnost ustanoviteljskih narodov, da bi se tako razvijala in utrjevala zdrava in trdna interesna skupnost, ki bi lahko kljubovala vsem viharjem časa.

8.2.1.2 Kakor dobro vemo, vse to v stari (prvi) Jugoslaviji ni bilo povsem uresničeno, samostojnost Makedoncev se sploh ni mogla uveljaviti (prekvalificirali so jih za Starosrbe), zelo dolgo je v mladi državi ostalo nerešeno tudi hrvatsko vprašanje – da navedemo le najvažnejše; rešeno tudi ni bilo vprašanje Bosencev in morda tudi Črnogorcev, da nekatere posebnih jezikovnih skupin (albanske, vlaške, deloma tudi nemške in madžarske) sploh ne omenjamo. Vse to je pripomoglo k temu, da je bilo staro Jugoslavijo tudi politično, ne le kot državo v ožjem smislu, v drugi svetovni vojni tako lahko razbiti in da je potem prišlo tudi do krvave bratomorne vojne, v kateri sta srbsko in hrvatsko – in v tem okviru bosensko-hercegovsko – prebivalstvo morali veliko pretrpeti.

8.3 Eno izmed gesel borcev v jugoslovanski narodnoosvobodilni vojni v zadnji svetovni vojni je bilo bratstvo in enotnost: to je veljalo predvsem za Srbe in Hrvate, ki so bili med seboj zelo hudo sperti (Slovenecem so bila taka nasprotja prihranjena); enotnost (najprej nasproti zasedbenim silam: Nemcem, Italijanom, Madžarom, Bolgarom) je postala parola tudi po vojni pri obnovi porušene države Jugoslavije. »Bratstvo« ni potrebovalo posebnega pomenkega določanja ali razlage, enotnost pa je vendarle treba ponovno določiti. Nasproti komu pa naj bi se enotnost kazala? Najprej so bili to ostanki starega družbenega reda ali celo privrženci državnih tvorb iz časa vojne v Hrvatski in Srbiji, itd.; zatem je bila

enotnost znova poudarjena zato, ker nam je lahko pomagala v boju za samostojno pot v socializem, še pozneje je prav prišla za podporo neblokovski politiki; in ne nazadnje enotnost pri podpori »upravičenim osvobodilnim vojnām« (Grčija, Alžirija, Vietnam, Palestina, Nikaragva).

8.4 V določenem trenutku so se vse te kategorije strnile v poimenovanje pridobitve socialistične graditve in NOB in so bile razglašene za nosilni steber naše politike: socializem + samouprava + neblokovska politika; temu se pridružijo še solidarnostna podpora upravičenim osvobodilnim vojnām v svetu sploh, krepitev jugoslovanske armade in teritorialnih vojaških enot, solidarnost z (že naštetimi) manj razvitimi področji v Jugoslaviji – kar vse za razvite pomeni veliko odvajanje sredstev, skupaj s starim geslom bratstvo in enotnost, ki naj bi vsa ta načela cementiralo.

8.5 To enotnost vseskozi nekoliko kalijo jezikovne in s tem tudi narodne skupnosti, ki niso srbohrvatske. Kajti v nekem smislu so v največji globini le prizadevanja, da bi te razlike zatrli (Rankovičev primer pred dvema desetletjema), ali pa jim pustili, da bi se izživele in tako rešile. Danes spet oživlja smer absolutne enotnosti, kar pa za manjše narode in jezikovne skupnosti ne pomeni nič dobrega. Poskuša se oblikovati nekakšna nadnarodnost, jugoslovanskost, ki naj bi obstajala predvsem v poudarjanju razrednega značaja jugoslovanskega pripadnika narodov (ali državljana), ki ne pozna jezikovnih in narodnih razlik, ker da je primarni interes tega državljana le ohranitev zgoraj omenjenih revolucionarnih in socialističnih pridobitev, ne glede na to, ali je to tudi zares mogoče uresničiti (prim. naša mednarodna zadolženost). Glede jezikov ti »Jugoslovani« zastopajo stališče, da se na tem področju stori najboljše, če se ne stori nič, če torej pustimo, da se stvari razvijajo, kakor se pač razvijajo na podlagi številčne asimetrije srbohrvaščine nasproti drugim jezikom.

8.6 In kako se te razmere razvijajo?

8.6.1 Srbohrvaščina absolutno prevladuje, je skoraj izključno v rabi v zveznih ustanovah v Beogradu (vključno s skupščino); je praktično edini uporabljeni jezik v vojski in v diplomatskem občevarju; je lingva franca v celotni državi za vse prireditve (npr. kongresi, politične prireditve in zborovanja, gospodarska srečanja idr.); srbohrvaščina se po vsej državi poučuje in uči v šoli, po drugi strani pa srbohrvaško govorečih ne učijo drugih jezikov, razen na področjih z jezikovno mešanim prebivalstvom, npr. v Vojvodini. (Več o tem v mojem članku Enakopravnost jezikov v Jugoslaviji kot teorija in praksa.)

8.6.2 Očitno je zadovoljstvo s to diglosijo, ki srbohrvaškemu jeziku daje vedno bolj veljavo tujega jezika, prinaša pa tudi prijetno izkušnjo, da se – ker srbohrvaščino vendar vsi poznajo in znajo – ni treba mučiti z učenjem drugih jezikov in se torej taki naporji lahko usmerjajo drugam (če jih sploh imamo). Pritisk diglosije občutijo nesrbohrvaško govoreči tudi v distribuciji filmov, na televiziji in pri nižji zabavni literaturi, da ne govorimo o strokovnih besedilih.

8.6.3 Diglosija se krepi tudi z nenehnim poudarjanjem gesla enotnosti naših narodov in narodnosti. V takih razmerah sam od sebe nastane občutek, da se s samostojnostjo v jeziku in kulturi, morda tudi v religiji in sploh v svetovnem nazoru, ta enotnost ne pospešuje, ampak prej slabi. To daje celo diglosistu občutek krivde. Tako se postane brez krivde kriv, kot je to nekdo dobro povedal. Seveda je še slabše, če se proti tej samorazvijajoči se diglosiji kaj stori. Kaj kmalu si razglašen za šovinista (ali vsaj nacionalista), če ne že kar sovražnika politične enotnosti, ki je nosilni steber naših pridobitev revolucije in tega, kar ji je sledilo. Na nesrečo smo obdarovani še z albanskim sindromom, ki si prizadeva za spremembo državnopravnega statusa avtonomne pokrajine Kosova v republiko.

8.7 To je približno družbeni in duševnostni okvir, v katerem se razvijajo naša sedanja prizadevanja za učinkovito enakopravnost slovenskega jezika, v glavnem s srbohrvaščino, in za kultiviranje slovenščine.

8.7.1 Najlepše bi si to lahko ogledali ob primeru tako imenovanega Jezikovnega razsodišča. To je organ sveta za slovenščino v javni rabi pri SZDL. Jezikovno razsodišče se v glavnem ukvarja z vprašanji slovenske jezikovne kulture v naših javnih občilih, obravnava pa tudi duševnostno- in družbenostnojezikovna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, kolikor se rojevajo v javnih besedilih. Ko je to razsodišče pred približno tremi leti objavilo obsežen sestavek o položaju srbohrvaščine v SR Sloveniji, je to sprožilo silovit val protestov, in sicer je prišel iz dela naše družbe, ki ji je posebno pri srcu, kar je srbsko. To bojevito skupino je vodil znani črnogorski pisatelj Miodrag Bulatović, ki je tedaj celo živel v Sloveniji, poročen s Slovenko. Na javno tribuno Jezikovnega razsodišča v Ljubljani v Kulturnem domu Ivana Cankarja je prispela iz Beograda srbska televizija, da bi posnela zelo izzivalne izjave M. Bulatovića (češ da so člani Jezikovnega razsodišča arijska zalega, ki bi se je morali Slovenci sramovati, ipd.), ki so seveda morale izzvati ogorčene odzive slovenskega občinstva in so jih tudi res izzvale (posebno s strani Ivana Mraka, znanega slovenskega dramatika). Vse to je beograjska televizija posnela in potem, ustrezno predelano, posredovala jugoslovanski javnosti, najprej razširila v srbskem časopisu, pozneje pa še v bosenskih in hrvatskih časnikih in revijah. In vse to samo zato, ker je Jezikovno razsodišče javno izrazilo mnenje, da je slovenski jezik v skrajno nepozitivnem, celo nevarnem položaju, kar zadeva njegovo samobitnost. Čeprav so to prvo načelno izjavo Jezikovnega razsodišča politični krogi v Sloveniji odobrili, pa so člani Jezikovnega razsodišča ob izbruhu razdora sprva prav politični krogi pustili v ofsajdu: obrambo objavljenih načel jezikovne politike, ki jih je razglasilo Jezikovno razsodišče, je ta razkol napravil skorajda neučinkovito in spor je bil poravnan z izjavami, ki so okrivile vse udeležence.

Vse to dogajanje je bilo v določenem smislu sinhronizirano z nekaj dni starejšim javnim nastopom proti »grehom« jezikoslovnoteoretičnega vodje Jezikovnega razsodišča. Na predsodkih nasproti vsemu novemu temelječo kritiko je M. Bulatović že navajal kot argument proti Jezikovnemu razsodišču, tako da se je moral prizadeti slovenist hkrati bojevati na dveh bojiščih. – Sociolingvistično je pravkar opisano dogajanje zelo poučno. Vsak notranji razdor Slovencev v stvareh njihovega jezika se takoj izkoristi za etiketiranje, obkladanje z očitkom nacionalizma ali po možnosti šovinizma nasproti vsem, ki jim je nepreklicna samostojnost slovenskega resna zadeva.

8.7.2 Delo Jezikovnega razsodišča je bilo po vsem tem seveda s precej odmerjenimi dejanji, ki so pri razsodnikih morala izzvati določeno reakcijo, za nekaj mesecev ohromljeno, potem pa spet vzpostavljeno pod novim vodstvom in bistveno zamenjano zasedbo, je spet lahko nadaljevalo delo, seveda ne nevplivano z izkušnjami iz prvega obdobja delovanja.

Tudi nadalje se je pokazalo, da se je na odločitve Jezikovnega razsodišča odzivalo preveč občutljivo, kakor hitro so zadevale vprašanja resnične enakopravnosti slovenščine s srbohrvaščino, na primer uporabo slovenščine v zveznih zadevah, tudi če so bile prireditve v Sloveniji, uporabo jezika v televizijskih oddajah za šole in vrtce (te so pretežno, če ne kar v celoti, srbohrvaške) in sploh povsod, kjer si je srbohrvaščina nasproti slovenščini na funkcijskih področjih že pridobila pravice.

8.8 Slovensko jezikovno politiko so načrtovali in razvijali v glavnem naši pisatelji in humanistični (slovenistični) znanstveniki, potem pa so jo izvajali slovenščini predani praktiki, tudi politiki. Od 19. stoletja dalje so bili med strategji najprej npr. J. Kopitar, F. Prešeren, v nekem smislu tudi J. Bleiweis, pozneje pa L. Svetec, F. Levstik, F. Miklošič, S.

Škrabec (iz druge polovice prejšnjega stoletja), in potem v 20. stoletju I. Cankar, A. Breznik, J. Vidmar, v širšem smislu seveda tudi I. Prijatelj, F. Ramovš, bolj ob strani še J. Šolar. Politiki v ožjem smislu niso kaj prida sodelovali, če sploh.

8.9 Vprašanja slovenskega (knjižnega) jezika so postala državna zadeva v 20. stoletju šele v 30. letih, v času diktature jugoslovanskega kralja Aleksandra Karađorđevića. To epizodo – lahko bi jo imenovali epizoda »ene-države-ene-naroda-ene-jezika« – sem podrobneje obdelal ob neki drugi priložnosti. Pozneje, v zadnjih 30 letih so bila ta vprašanja jezika prepuščena tistim, ki se z njimi že po naravi stvari same ukvarjajo najbolj naravno, tj. pisateljem in jezikoslovcem.

8.10 Politično vprašanje prvega reda je postal slovenski jezik v drugi svetovni vojni, ko so Jugoslavijo zasedle že navedene tri zasedbene sile. Na nemškem zasedbenem ozemlju je bila slovenščina dobesedno prepovedana (geslo: »Štajerci, Korošci, Gorenjci govorijo nemško«). Pod Madžari je bila slovenščina spet potisnjena v podrejen položaj nasproti madžarščini, pod Italijani je imela slovenščina v mejah novozasedenega ozemlja sicer sorazmerno široke pravice, le da je začela veljati italijanščina za državni jezik, medtem ko je bila slovenščina v starozasedenih predelih (Trst, Kras, Gorica, Notranjska, Soška dolina, Brda) tako rekoč brez pravic. Prav tako – ali pa še huje – je bilo na ozemlju, ki se je ob koncu 60. let v 19. stoletju ob plebiscitu odločilo za mlado italijansko državo (Rezijanci, Beneški Slovenci). V teh okoliščinah je postalo slovenstvo in še bolj slovenski jezik najvišja vrednota, za katero so se bili ljudje pripravljeni bojevati in umirati. Slovenski jezik (kot slovenstvo nasploh) je postal zbirališče vseh Slovencev, ne glede na versko in strankarsko pripadnost (bolje: svetovni nazor), pri čemer so bili takrat skoraj vsi Slovenci krščanske vere. Tako nas je družilo slovenstvo. Prešernova želja – »Slovenšč'na cela« se je tako uresničila, in takrat je po Osvobodilni fronti slovenskega naroda – sicer v posebnih okoliščinah, v ilegali – postal stvarno dejstvo tudi stari iz revolucije 1848 podedovani program Zedinjene Slovenije, nekoč samo želja.

Ta podtalna uresničitev Zedinjene Slovenije seveda ni mogla vzdržati v realnih političnih razmerah povojnega časa, ni se mogla uveljaviti na celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju. Osvobodjena Slovenija se je zatem v glavnem skrčila na tisto, kar je že prej bilo del Jugoslavije, le da je bila matični deželi vrnjena /glavnina/ ozemlja, ki si jih je Italija pridobila po prvi svetovni vojni: Notranjska, Kras in Soška dolina.

8.11 Slovenska matica je s temi vojnimi dejanji postala del socialistično zasnovane Jugoslavije, katere komunistična partija (sprva v enopartijski državi) igra vodilno vlogo. Slovenija (prejšnja Dravska banovina) je postala socialistična republika, država v federaciji, in novo vodstvo je jezikovne zadeve zaenkrat prepustilo jezikoslovnim znanstvenikom in praktikom. Tako je lahko izšla nova slovnica slovenskega jezika (Slovenska slovnica, 1947, 1956), prvo pravorečje v knjižni obliki (Slovensko pravorečje, 1946), razširjena izdaja slovenskega pravopisa (Slovenski pravopis, 1950).

Že proti koncu 50. let je bilo samostojnosti slovenskega jezikoslovja nekako konec. Oficialno je vladala skeptičnost do priročnikov slovenskega knjižnega jezika, ko pa so jih zasnovali ljudje, od katerih nobeden ni pripadal vodilnemu sloju (F. Ramovš, A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, J. Šolar, F. Tomšič, J. Moder, L. Legiša, A. Sovre, ... pravzaprav tudi O. Župančič ne, ki je med tem že umrl).

Do preobrata v tem prikitem boju med svetovnonazorsko in jezikovnopolično tradicionalnim ter med politično novovrstnim je prišlo leta 1963. Tedaj je po odločitvi predsednika SAZU padel ugled celotne stare garde, ki je bila skoraj 30 let varuh jezika, to pa s tem, da je bila zavrnjena novouvedena pravopisna pisava *bravec*, *bravka*, *bravstvo*, *bravski* namesto *bralec* itd. Predsedstvu SAZU se je takoj zatem pridružilo še ministrstvo za šolstvo (za izdaje SAZU in za šolsko rabo). S tem je – kakor se je izrazil eden prizadetih, A.

Bajec – slovenski jezikoslovec (ki je tu res po nepotrebnem s knjižnim jezikom eksperimentalno) izgubil ugled v široki javnosti, medtem ko se je hkrati pri ljudeh z vodilno vlogo (ali tudi samo in spet vodilnih) utrdila misel, da bi zlahka zapovedovali tudi v jezikoslovju (in bi pravzaprav celo tudi morali). (Na željo uredništva nadaljevanje izpuščeno.)

Tako politiziranje stvari slovenskega knjižnega jezika škoduje slovenskemu jeziku, ne nazadnje s tem, da zagovornike njegove samostojnosti in tudi (njegove) modernizacije zmeraj znova prikazuje kot dvomljive osebnosti, ki da jim ni mogoče zaupati in ki da slovenski jezik vodijo v pogubo. Pri tem je izredno zanimivo opazovati, kako se tu pa tam interesi teh usmerjevalcev jezikoslovja prekrivajo z interesi onih, ki so bili 1963 njihove žrtve, kako se obe skupini družita v res enotno fronto proti sodobnemu v slovenskem jezikoslovju.

Kako naj to razumemo?

Stvar je čisto preprosta. Nosilci vodilne vloge niso nič kaj posebno voljni opravljati težka dela (to ne velja za literarno zgodovino), zato si morajo med svojimi žrtvami poiskati pomagače. Ti pa so pripravljeni sodelovati pod (seveda ne javno izraženim) pogojem, da spet lahko soodločajo o vprašanjih, zavoljo katerih so bili 1963 deležni ostre kritike. Zato smejo biti oziroma ostati pri tem tudi mirno skrajno konservativni v smislu tradicionalne norme knjižnega jezika. In dalje sledi: kar tisti, ki mu je delo naloženo, daje, potem naročnik hvali /tako na primer tudi Pravopis 1962/ kot vrhunski dosežek ali vsaj kot nekaj, ob kar se ne gre spotikati. (Po zgledu, da svojega otroka po potrebi sicer kaznuješ, kot svojega pa vendar ljubiš in ščitiš.)

8.12 V tej zvezi bi sploh rad opozoril na varuštvo nejezikoslovcev nad jezikoslovci. To se kaže na primer v dejstvu, da se je vodstvo komisije, ki naj bi ocenila kritične odzive na Načrt pravil za novi slovenski pravopis, zaupalo jezikoslovnemu laiku, medtem ko smejo njegovi avtorji biti samo člani te komisije. V takih okoliščinah je seveda zelo težko ohraniti jezikoslovno razumnost pri reševanju spornih vprašanj. Kolikor so to sploh pripravljeni upoštevati, jo podrejuje populistični zahtevi po razumljivosti tudi za po izobrazbi najmanjšega človeka, med drugim tako rekoč tudi za učenca osnovne šole, čeprav za šolo že dolgo izhajajo skrajšane izdaje pravopisa (tako izdajo smo imeli že v 30. letih pa tudi po vojni). Zahteva po splošni razumljivosti se nadalje utemeljuje z izobrazbenimi sloji, ki so bili deležni le tradicionalne jezikoslovne izobrazbe in se niso pripravljeni naučiti ničesar novega. Seveda tiči za to zahtevo večkrat tudi skoraj reakcionaren tradicionalizem, ki bi rad zaustavil razvoj vseh družbenih struktur, v zavoženem prepričanju, da ne moreš doseči ničesar boljšega, če že imaš najboljše: da torej vsaka sprememba že pomeni korak bliže propadu, moderni dekadenci. V tem pogledu postanejo vsi konservativci, naj bodo te ali one ideološke barve, naravni sobojevniki v boju zoper novo, moderno, strukturalistično, in hkrati za ohranitev starih vrednot, ki pa jih je treba samo postavljati, ne pa tudi določiti.

8.13 Ideološka pogojenost se tu pa tam močno kaže tudi v personalni politiki na univerzi po smrti F. Ramovša in po upokojitvi R. Nahtigala, torej v drugi polovici 50. let. Pendant znani aferi s prof. A. Slodnjakom je neimenovanje A. Bajca za rednega profesorja, ali odhod R. Kolariča iz Ljubljane na univerzo v Novi Sad, ali N. Preobraženskega na novo univerzo v Zadar. (Tu je na željo uredništva izpuščen del besedila.) Ta ideološko ostra linija na univerzi se je obdržala do srede 60. let in jo pripeljala v krizo (tako tudi pri Slavistični reviji, ki jo je vodil A. Ocvirk), ki se je razrešila z liberalizmom sredi 60. let. (Slavistično revijo je rešilo prizadevanje mlajše generacije literarnih zgodovinarjev in nekaterih starejših slavistov, npr. M. Boršnik, T. Logar in po letu 1967 spet izhaja redno.)

8.14 Skozi tako težavne razmere si je moralo utirati pot moderno jezikoslovje, nakar je nekaj časa neovirano uspevalo in tudi imelo znaten vpliv na jezikovno rabo, ne nazadnje

z deli, ki so se odrazila v novi slovenski slovnici, slovarju in Načrtu pravil za novi slovenski pravopis. Z novo izdajo slovenskega pravopisa naj bi namreč vsa prenova norme našega knjižnega jezika dobila zakonsko veljavo ali pristojnost in potem naj bi vse to v različnih jezikovnih preskusih uspevalo in se uveljavilo. Slednje se skuša – kot smo že pokazali – odmakniti v čim daljnjšo prihodnost, saj tega vendar spet niso realizirali predvsem ljudje, ki jim v vsakem oziru pripada vodilna vloga, da, katerim je celo vnaprej pripisana ali zaupana.

8.15 Tu bi rad poudaril še eno stvar. To je organiziranje obrambe m-jezikov pred v-jeziki (**m** je majhen, manjši, manj, **v** je velik, večji, več, bolj). Braniti se mora slovenščina kot m-jezik pred neupravičeno diglosijo s strani osrednjega državnega jezika, na drugi strani pa pred škodljivim vdorom prvin stičnih jezikov v njegovo strukturo (tudi v strukturne množice). Ne tega ne onega ni mogoče prepustiti samemu sebi. Zavestno je treba ukrepati proti izrinjanju m-jezikov z najrazličnejših funkcijskih področij in se bojevati za to, da m-jezik obvlada tudi tista funkcijska področja, v katerih se doslej ni mogel uveljaviti. Ni dovolj, da se ti problemi obravnavajo v krogih strokovnjakov, ampak jih je treba vedno znova dajati videti tudi najpreprostejšemu človeku, da mu pridejo v zavest in da se v konkretnih jezikovnih položajih ravna po svojem spoznanju: in sicer ne kot zasebnik, ampak tudi kot delegat baze družbene skupnosti, ki je jezikovno povsem določena, namreč slovenska.

Iz dela Jezikovnega razsodišča poznamo primere, ko so Slovenci sami zagovarjali skromnostno tezo, češ naj bi vendar bilo veliko pomembnejše uspeti s posegi v procesu odločanja, kot pa da bi tudi v takih primerih hoteli dokazovati upravičenost jezikovne enakopravnosti slovenščine. Smo torej še zelo daleč od uresničitve v ustavi določene enakopravnosti jezikov v Jugoslaviji.

Vprašanje enakopravnosti vseh jezikov v Jugoslaviji bi utegnilo imeti tudi negativne posledice za m-jezik, če bi poskušali (v Sloveniji so taki poskusi bili) tudi kak neslovenski jezik uveljaviti na funkcijskih področjih slovenščine. Tako bi lahko na primer poskušali kot zaposleni v slovenskem podjetju (ali ustanovi) pisno (in drugače) poslovati v srbohrvaščini ipd. So tudi poskusi, da bi pravice jezika srbohrvaško govorečih priseljencev dvignili na stopnjo, ki jo imajo jeziki tako imenovanih narodnosti. (V Sloveniji italijanščine v Primorju, madžarščine na lendavskem in /deloma/ murskosoboškem območju.) Teh vprašanj se tu ne bomo dotikali. To velja tudi za vprašanje dvojezičnosti na štirih državnih ozemljih, na katerih morajo živeti Slovenci, in ki na nejugoslovanskem ozemlju, zlasti morda v Avstriji, vodijo k opustitvi slovenščine.

8.16 In zdaj še o vprašanju organizirane obrambe nasproti tujim prvinam na posameznih strukturnih ravneh knjižnega jezika. Pregled nad obsegom in značilnostmi teh ogroževalcev sem objavil v posebnem članku. Problem se zastavlja najprej kot vprašanje, ali je takšna obramba sploh potrebna, ali ne bi raje pustili stvari take, kot pač so, in bi ukrepali le proti nepotrebnemu, motečemu, kar se šele spočenja. Z že ustaljenim (kaj naj to bo, se ne pove, samo za tako se proglašajo) naj bi mirno živeli naprej, čeprav s tem v širšem okviru, na primer v besedni družini, nastajajo težave. Ljudi, jezikoslovce, ki branijo naravno pogojene značilnosti slovenščine (npr. pravica, da ima lastno prednost pred prevzetim – kakor sta že predlagala Kopitar in Breznik), ožigosajo kot reakcionarne puriste, da so oškodovali izrazno sposobnost slovenskega jezika, ne pa ji pomagali pri tem, da je spet postala poslušno orodje, s katerim se dajo pisno izraziti najtanjši vzgibi pesniške duše in znanstvene misli. Upor proti po nepotrebnem prevzetemu v knjižni jezik ne sovпада po naključju z razcvetom slovenskega slovstva v času moderne (Cankar, Murn, Župančič). Puristične težnje se neposredno povezujejo z reakcionarnim Metternichovim početjem (izpuščen nosilec teh idej), čeprav sta Kopitar sam, zlasti pa v tem pogledu njegov predhodnik O. Gutsman, že v času pred Metternichom zastopala taka jezikovno-politična poj-

movanja. Verjetno tudi z Breznikom povezujejo reakcionarno družbeno ideologijo, namreč ideologijo katoliške stranke v prvem desetletju tega stoletja. V tem smislu se sociologizira »napredno« ne glede na resnična gibala vseh purističnih prizadevanj, ki vidijo svoj končni smisel prav v ohranitvi samostojnosti slovenščine za zdaj in za vselej. V resnici namreč ni nikakih teženj, da bi se zapirali pred vsemi novotami iz velikega modernega sveta, kakor se puristom tako rado in površno očita in podtika, temveč gre preprosto za upravičeno prizadevanje, da bi to delovanje tujega na slovenščino ohranili v znosnih mejah, da bi se samo ohranilo jedro slovenstva. Pretiravanja, do katerih sem ter tja prihaja, so neizogibna, vendar nikogar ne opravičujejo, da bi v celoti podcenjevali ta prizadevanja. Zlorab nekaterih idej in prizadevanj je na vseh področjih, zaradi tega pa teh idej in hotenj kot takih (z njihovimi avtorji in izvajalci) ni mogoče odpraviti kot kaj škodljivega.

To velja enako za praktično sporazumevalne kot tudi za druge funkcijske zvrsti jezika, publicistične in strokovne. Zlasti v besedilih teh zadnjih se pogosto preveč povečuje tuji strokovni izraz, zapostavlja pa že ustaljen domači pa tudi možnost, da bi se razvil nov. Tudi o tem sem svoje stališče podal (za področje medicine, tehnike in geografije) v več objavah. Na področju strokovnih zvrsti jezika zastopam stališče, da zanje veljajo splošna pravila slovenščine in da ni nujno, da se internacionalizirajo, ko s svojim besediščem vendar tudi prodirajo v vsakdanji jezik. Torej naj ne bi postavljali nepotrebne izobrazbene zidove med bolj in manj izobraženimi plastmi naše jezikovne skupnosti.

9. To nekako bi bila poglobitna vprašanja, ki sem jih želel predočiti v tem sestavku. Veselilo bi me, če bi mi uspelo z zapisanimi mislimi zbuditi zanimanje za ta vprašanja.

Literatura:

- Jože Toporišič: 1. Probleme der slowenischen Schriftsprache, Scando-Slavica VI (1960), 53–74. 2. Misel o našem slovenskem jeziku, JiS 1968, 124–127. 3. Zakaj zatajujemo svoj materni jezik?, JiS 1969, št. 6, ov. IV. 4. O jezikovnem in stilističnem delu učnega načrta slovenščine za gimnazije, JiS 1973/74, 164–173. 5. Slovenski jezik za nesloveniste na Filozofski fakulteti v Ljubljani, JiS 1969, št. 7, ov. III–IV. 6. Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti, JiS 1969/70, 76–84, 113–120, 146–158. 7. O Urbančičevi jezikoslovni kulturi, SR 1977, 359–371. 8. Je mar pravopis domena ozkega kroga, Komunist, 7. 11. 1977, 20. 9. A Language of a Small Nationality in a Multilingual State, Sociolinguistic Problems in Czechoslovakia, Hungary, Romania and Yugoslavia (Columbus, Ohio), 1976, 480–487. 10. Mali jezik v večjezikovni državni skupnosti (S stališča zgodovine slovenskega knjižnega jezika), SR 1977 (kongresna št.), 101–114. 11. Ob Urbančičevi kritiki Načrta pravil pravopisa in njegovem sestavku o veliki začetnici, SR 1978, 208–226. 12. Slovenski jezik in jezikoslovje, kot sta, NRazgl., 21. 4. 1978, s. 240 + 230–231. 13. Dinamika razvoja slovenskega knjižnega jezika, JiS 1980/81, 193–199; tudi v Slavica Slovaca 16 (1981), 263–271. 14. Slowenisch-deutsche Sprachkontakte, Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa, Tübingen, 1981, 69–79. 15. Slowenisch als Fremdsprache, Linguistica, Ljubljana, 1981, 299–316. 16. Moderni slovenski knjižni jezik, SR 1982, 436–461. 17. Kopitar kot branilec samobitnosti slovenskega jezika, SR 1982, 69–88. V angleškem jeziku za »Conference Held in Memory of Robert Auty and Anne Pennington at Oxford 6–11 July 1981, izšlo 1985 v knjigi The Formation of the Slavonic Literary Languages (Slavic Publishers, Inc., Columbus, Ohio) pod naslovom Kopitar as Defender of the Independence of the Slovene Language, l. c. 193–205. 18. Strukturalismus in der Slowenistik (Am Beispiel der Wortartentheorie), Linguistica 22 (1982), 211–237. 19. Ilesičevstvo, Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobje 4, 2. del, 1983, 305–327. 20. Theorie und Praxis der slowenischen Literatursprache in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts, ZSlaw 29 (1984), 883–891. 21. Teorija in praksa slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja (s primerjanjem teh tez z onimi pri Slodnjaku), SR 1983, 437–456. 22. The Social Situation of the Slovene Literary Language in 1584 and 1984, Slovene Studies 6/1–2 (1984), 247–258; slovenska verzija te razprave za konferenco v Chicagu: Družbeni položaj slovenskega knjižnega jezika leta 1584 in 1984, Ob štiristoletnici Dalmatinovega prevoda Svetega pisma in Bohoričevih Zimskih uric, JiS 1984/85, 137–145. 23. Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa, Sveske Instituta za proučevanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1984, 171–176. Glej še: Sveske ... 9 (1985), 140, 146, 148, 182, 190. 24. Osebni pogledi na delo pri Jezikovnem razsodišču, Jezikovno razsodišče, 1984, 333–339. 25. Slovenska slovnica, 1984, novi del, 589–739. 26. »Samoup-

ravna« slovenščina, in: *Povejmo naravnost*, Ljubljana, 1985, 85 str. 27. Prevzete prvine slovenskega knjižnega jezika, sh 1972, 285–318.

Jezikovno razsodišče 1980–1982, 1984, 351 str.

Josip Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, 1932, 95 str.

Boris Urbančič, *O jezikovni kulturi*, 1972, 168 str.; 1973, 180 str.

Slovenščina v javnosti, *Posvetovanje o slovenskem jeziku*, Portorož, 14. in 15. maja 1979; Ljubljana 1983, 224 str.

Summary

SOCIOLOGICAL QUESTIONS OF STANDARD SLOVENE

The social position of standard Slovene is determined by the following negative factors: its position between the Germanic and Romance (and partly Hungarian) worlds and the Slavonic neighbourhood in the East; the relatively small number of its speakers; consequently, permanent incorporation of Slovenia into other countries (frequently to administrative, secular and ecclesiastical units) whose centres are, of course, situated outside Slovene territory; and finally the relatively few natural resources of the Slovene economy. On the other hand there are diligence, the ethical and cultural hygiene of the population which has, for almost two thousand years, performed the static miracle of self-determination from three different aspects: the national, linguistic and economic, despite everybody and everything.

Thus all the dilemmas of this language and its speakers were solved by Prešeren – that which has taken root shall live till Doomsday, when everything, however large and extensive, will be evaluated by the Impartial Judge. The questions of evaluation are the following: the self-assertion of literary Slovene and its future existence; the right to functional equality in the given environment of political interests; independence; the freedom to decide on national questions and questions of opinion (Prešeren: »... tja bomo našli pot, kjer (Slave) sinovi si prosti vol'jo vero in postave«); resistance to all attempts to destroy its nationality, or merge it with larger nations (according to Prešeren: in »bolj množnem Slave rodov«), no matter what the ideology of the authorities or their representatives in the mass media might be at any given moment, or whether any stimulus to merge with other nations comes directly from outside or from national and linguistic dissidents (illyrism); a sound understanding of the slogan »brotherhood and equality« and solidarity in the country as well as in international, progressive, liberating endeavours; loyalty to such principles regardless of the special forms in which the Slovene community has sometimes existed (during the Occupation and the National Liberation War or whenever it is a question of to be or not to be; at that time the official underground movement realized the idea of a united Slovenia in the political sense; in peace it functions as a unified, insoluble cultural unit – at present under the name of »unified cultural space«); the leading role in this unity and its shared interests should be based on »natural law« i. e. it should belong to those who are objectively its leaders, which they should prove by being in charge of development in their respective fields; it should not belong to those who separate their leadership from a certain society in the political sense; further, a normal treatment of open matters by means of arguments, not positions (an instance of this: »Slovenski pravopis« and the Slovene Academy of Arts and Sciences); the promotion of less suitable people to leading positions and the bad influence on the organization and quality of work concerning projects carried out under such conditions; the right and duty to defend a »small« language against undesired influences of neighbouring »big« languages, especially if these are the result of a wrong political ideology which wants to merge the cultural differences into something non- or super-national i. e. something that would merge with the state or ideology or views or class; and – within this framework – the awareness of the language policy used with regard to speakers of other languages within the same administrative unit of the country.

Dealing with these and similar problems in Slovenia – by changing what needs to be changed – should be an example of how to treat languages and nationalities in Slovene areas outside the home country, that is in Italy, Austria (Carinthia and Styria), and Hungary (Slovene Porabje). Setting a bad example can have a negative influence on Slovene speaking areas across the borders and on our emigrants and people working abroad.